

Kölelerin Sultanlığı

Memlûkler

648-923/1250-1517

Prof. Dr. İsmail Yiğit

Kayıhan yay. 2015, 424 s.

Sümeyye Doğan

Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Sakarya

sumeyyedgn@gmail.com

Geliş Tarihi: 30-07-2019 Kabul Tarihi: 22-08-2019

Tarih 1200'lü yıllar. Bir tarafta dünyanın tek hâkimi olmak isteyen istilacı Moğollar, bir tarafta İslam düşmanlığı bitmek bilmeyen Haçlılar, bir tarafta büyük bir zayıflık, umutsuzluk ve güçsüzlük içindeki Müslümanlar. Diğer tarafta ise, kimsenin hesap etmediği, kendilerine memluk denilen, Orta Asya'dan esir alınmış köleler... Zamanla askerlik işlerinde de üstün hizmetler gösteren hükümdara bağlı bu köle askerler(memlûkler), profesyonel asker olarak yetiştirilmeye başlandılar. Alt yapılarının "güçlü askerlik" ve "savaşçı politika" olması iktidarı ele geçirmelerini mümkün kılmış, kazandıkları büyük "Ayn Câlût" zaferiyle, hem Moğol ilerleyişini durdurmuş, hem de Moğol-Haçlı ittifakına büyük darbe vurmuştur. Güçlü dirayeti ve cesaretleri ile "beklenen Müslüman" anlayışına hasret kalan Müslümanların desteğini alarak, kısa bir süre önce kurdukları Mısır Memlûk Devleti'nin XIII. ve XV. asırları arasındaki İslam âleminin en kudretli devleti olma yolları açılmış oldu. Köle soylu olmayanların yönetici olamadığı, hem İslam hem de Türk tarihi açısından en önemli devletlerden biri olan Memlûkler'in kuruluş, yükseliş ve dağılışı hakkında akla gelen-gelmeyen tüm bilgileri edinebileceğiniz *Memlûkler* kitabının yazarı Prof. Dr. İsmail Yiğit.

Bu kitabı dışında beş kitabı daha bulunan 1951 Burdur doğumlu İsmail Yiğit, 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1977 yılında şimdinin Marmara Üniversitesi olan eskinin İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne "Siyer ve İslâm Tarihi" asistanı olarak atanmış, 1981'de öğretim görevlisi olmuş, 1983 yılında, "Emevîler Döneminde İlmî Hareket" adlı çalışmasıyla

doktorasını tamamlamış ve 1998'de de profesör olmuştur. Evli ve üç çocuk babası İsmail Yiğit, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine, "İslam Tarihi ve Medeniyeti" ile "Türk Tarihi ve Medeniyeti" alanlarında da katkıda bulunmuştur. Kitaplarından İslam tarihi alanında özellikle *Emevîler* ve *Peygamberler Tarihi* kitapları okuyucuları tarafından çok tutulduğu gibi, hem İslam hem Türk tarihi medeniyeti alanında, büyük bir titizlik ve detaylı çalışma örneği olan bu *Memlûkler* kitabı olmuştur. Kitapta, para ile satın alınarak Eyyubi ordusunda yetiştirilen Memlûklerin, Eyyubilerin çöküşü üzerine kurdukları devletlerinin iki buçuk asırdan fazla süren serüveni ve kendilerini tarihten silen Osmanlıya kadar ele alınmış.

İslam, Türk ve Çerkez tarihleri açısından son derece önemli olan Memlûkler'in tarihini yazabilmek için, ünlü tarihçi H. İbrahim Hasan'ın çizmiş olduğu çerçevenin esas alınarak hazırlandığı bu çalışma, Yiğit ve ekibinin üç yılını almış. Ayrıca kitabının önsözünde, bu devlet hakkında yapılan başka çalışmalardan da bahsetmiştir.¹ Hem zengin kaynaklarla desteklenen, hem objektif ve akıcı bir üslupla hazırlanan *Memlûkler* kitabı dokuz ayrı bölümde düzenlenmiştir. Bu bölümler: Bahri Memluk Sultanları, Burci Memluk Sultanları, Dış Münasebetler, Mısır ve Abbasi Hilafeti, İdari Müesseseler, İktisadi Durum, Kültür, Sanat ve Sosyal Durumdur. Özellikle Türklerin bilgi sahibi olması gerektiği bu konuya dair kitabın tahliliyle birlikte kısa bir özet geçmeyi de gerekli gördüm.

İmparatorluğun İlk Adımları

¹ İ. H. Uzunçarşılı, M. C. Şehabeddin Tekindağ, Kazım Yaşar Koprıman, Samira Kortantamer, Fatih Yahya Ayaz, Cengiz Tomar ve A. Fulya Eruz'un çalışmaları.

Başlarda Arap ve İranlılardan oluşan memlûkler hizmet işlerinde kullanılırken, daha sonra eklenen Kıpçak Türklerinin gösterdiği farklılıklar dikkat çekmiştir. Sadece köle olarak kalmayıp özel eğitimlerden geçerek halifenin muhafız birlikleri olmaya kadar yükselen memlûkler içindeki bu özel gruba, Türk asıllı oldukları anlaşılabilir diye özel kıyafetler giydirilmiş, hatta evlilikleri Türk ülkelerinden getirilen Türk kadınlarla olana dek önem verilmiştir. Sayılarının 30 bine ulaşmasıyla onlara özel kurulan Samarra şehrine yerleştirilen sadakat ve yetenekleriyle meşhur bu memlûkler, zamanla ordu, idari ve saray işlerinde de görevlendirilmiş ve gittikçe devlet işlerine müdahale edecek konuma gelmişlerdir. Böylece askeri hiyerarşinin basamaklarında yükselen memlûkler valiliğe kadar gelmiş, hatta halifenin seçimi ve azlinde bile söz sahibi olmuşlardır. Ta ki Eyyubi Sultanları üzerinde de etkili olana kadar.

Mısır Eyyubi Devleti'nin sultanı Necmeddin Eyyubi'nin ölümünden sonra oğlu Turan Şah, sultanlığı iyi yönetemeyince sonu gelmiş ve sultan olacak kişi kalmamıştır. Son seçenek olan Necmettin Eyyubi'nin eşi Şecerüddür'ün sultanlığına ise şiddetle karşı çıkan diğer Eyyubiler, bunun sonucunda daha büyük muhalefetlerine sebep olacak gelişmeyi ön görememişlerdi. Sultanlıktan feragat eden Şecerüddür, komutan İzzeddin Aybek'le evlenerek onu tahta geçirmiştir. (1250) Çoğu tarihçi tarafından Mısır Memluk Devletinin ilk sultanı kabul edilen Aybek'i de kabul etmeyen Eyyubiler, Memlûkler'e karşı ortak düşmanlıkta birleşmiş ve iki taraf arasında savaş başlamıştır. Sonuç, Memlûkler'in lehine olunca Mısır Eyyubilerinin kesin sonu ile Mısır Memluk Devleti kurulmuştur. (30 Ocak 1251) Memlûklerde dönemler ise, hem sultanlarının mensup olduğu ırka göre hem de yerleştirildikleri bölge sebebiyle iki şekilde ele alınmıştır: Türk asıllı Bahri Memlûkler (648 – 784 / 1250 – 1382) ve Çerkez asıllı Burci Memlûkler (784 – 923/ 1382 – 1517).

Büyük Devletin Büyük Derdi

İsmail Yiğit, Memlûklerin bu iki dönemini güç, kuvvet ve istikrar dönemi ile duraklama ve çökme dönemi olarak ikiye ayırmıştır. Timur'un Suriye'yi istilasını da bu iki dönem arasında bir geçiş dönemi kabul edilmektedir. Yiğit'e göre ilk dönem sultanları, Müslümanları haçlı ve Moğolların elinden kurtaran, İslam dini ve Müslümanların şerefini

koruma gayretinde olan büyük birer devlet adamlarıyken; ikinci dönem sultanları, birkaç istisna dışında beceriksiz, cahil, devlet yönetiminden pek anlamayan adamlardır. Bahri Memlûklerin en büyük sınavlarını verdiği yer, rotasını güneye çeviren, tüm dünyaya korku salmış Moğollardı. Kitapta, devletin ikinci sultanı Seyfettin Kutuz'un, düşmanlarını ve saflarını nasıl kontrol altına aldığı, fedakârlıkları ve savaşa giden adımlarıyla tarihi Ayn Câlût (1260) savaşı detaylarıyla ele alınmış. Ardından anlatılan büyük sultan Baybars'ın politikası, kendisinden sonra gelen sultanlara örnek olduğu, 18 yıllık sultanlığında yaptığı icraatlar detaylıca ele alınmıştır. Bu dönemin son sultanı olan Kalavun'dan sonra gelen Burci Memlûkler dönemi ise devletin artık duraklama ve yıkılış dönemlerine girdiği dönemdir. Zayıf nokta ve askeri savaş stratejilerini çok iyi takip eden ve savaşlara bizzat komutanlık eden sultanların daha çok Bahri Memlûkler döneminde kaldığı görülmektedir.

Muktedir komutanlık ve askerlikten gelme sayesinde (Bahri) Memluk Devleti sadece Filistin'de Moğolları durdurmamış, Ortadoğu'dan da Haçlıları temizlemiştir. Kitapta, Moğol, Timur ve Haçlılara karşı verilen mücadelelerde devletin politikası, dış münasebetler konusunda açıkça takip edilmektedir. Bunlardan biri de ortak düşmana karşı edinilen ittifaklar. Başından beri iyi ilişkilerin korunduğu Moğol asıllı Müslüman Altın Orda Devleti ile iyi ilişkiler sonuna kadar korunmuşken, başlarda iyi ilişkiler içinde olduğu Osmanlıya karşı son dönem Memluk sultanlarının takındığı tavırlar ilişkileri daha da germiş ve bu durum Memlûkleri tarihten silecek savaşa doğru götürmüştür.

Yıkılışın sebepleri de, siyasi istikrarsızlık, askeri sınıftaki bozulmalar, iktidar sisteminin zayıflaması, ekonomik sıkıntılar gibi tüm bunlara sebep olan gelişmelerin, çıkış noktasından son noktasına dek anlatılmıştır. Özellikle Memlûklerin yıkılışının en ciddi sebebi olan askeri iktidar sisteminin bozulmasıyla devletin, askerin, ekonominin bundan ne kadar etkilendiği sebepleriyle birlikte ele alınmıştır. İktidar arazilerinin askerin geçim kaynağı haline dönüşmesiyle savaş komutanlarından oluşan sultanların yerini bu konuda yetersiz sultanlar almaya başlamıştır. Askeri iktidar sisteminin oluşan Mısır Memluk Devleti'ne artık askeri

sınıftan olmayan pek çok çiftçi ve sanatkâr girmiş, arazinin gelirinden istifade etmelerine rağmen askerlik hizmetlerinden kaçmışlardır. Geçim kaynağı haline dönen bu askerî hizmet, kuvvet ve önemini kaybetmiştir. Aynı zamanda Burci Memlûklerin ilk sultanı Berkuk'un izniyle kışlalardan inen Memlûkler, şehirli kadınlarla evlenerek şehirlerde oturmaya başlamış ve farklı mesleklerle uğraşarak savaş kabiliyetlerini önemli ölçüde kaybetmişlerdir. Baybars'ın köklü savunma tedbirlerinin ve politikasının terkiyle birlikte, nüfuzları güçlü olan emirlerin tahtı ele geçirmek için verdiği mücadeleler, her sultan değişikliğinde büyük isyan ve çarpışmalar meydana getirmiş, ciddi dâhili problem ve bozukluklar sıklaşmaya başlamıştır. Özellikle son dönemde Osmanlı ile yapılan savaşlardaki askeri harcamalar ve Hind-Avrupa ticaretinde hâkimiyetin kaybedilmesi ekonomik çöküntüyü hızlandırmıştır. Moğol, Haçlı ve Timur'dan sonra artık gücünün son demlerine gelmiş olan Memlûkler, son dönem rakibi olan gücünün zirvesindeki Osmanlı tarafından Mercidâbık (1516) ve Ridâniye (1517) savaşları ile yıkılmıştır.

Sosyal Tabakalar ve İلمي Hareket

İsmail Yiğit'in pek yaygın olmayan yanlarıyla ele aldığı diğer bir konu, hilafetin Osmanlıya intikali konusudur. Kitapta geçtiği gibi Sultan Baybars'ın, 3,5 yıl önce (1258) Moğollar tarafından yok edilen Bağdat Abbâsi Hilâfeti'ni Mısır'da kurmasıyla dine kazandırdığı saygı ve devlete kazandırdığı statü Müslümanlara büyük moral olmuştur. Bu halifelik sisteminin, Memlûklerin yıkılmasıyla birlikte Osmanlıya intikal edildiğini söyleyenlerin aksine, Osmanlı padişahlarının I. Murat zamanından itibaren (1359-1389) kendilerini halife olarak gördüklerini, dönemin yazışmalarından örnek gösterdiği mektuplarla açıklamaktadır.² Yeni dönem Mısır Abbâsi halifelerinin ise nasıl ve neden sadece görünürde lider olduğunu detaylıca anlatmış ve bunun bilincinde olan Osmanlı'nın da tavrını açıklamıştır.

Memlûklerde görev dağılımı konusunda da: Sultandan başlayıp merkezi teşkilatta görev yapanlardan sonra sırasıyla: taşra teşkilatı, divanlar, dini ve adli teşkilat, posta teşkilatı, şurta teşkilatı³, askeri teşkilatlarını

açıklamıştır. Savaş alanındaki ihtiyat grubundan, yollarda insanları rahatsız eden şeyleri ortadan kaldırmakla görevli olan kişi ve iyiliği emredip kötülüğü yasaklayarak umumi ahlakın korumasını sağlayan kişiye kadar görev alan kişilerden bahsedilmiştir.

Kitabın içinde başlı başına ayrı bir kitap konusu olan bir diğer bölüm de, Memlûklerin neredeyse kurumakta olan ilmi harekete getirdiği canlılıktır. Hz. Ömer döneminden beri ilmin pınar başlarından Kahire ve Dımeşk bu dönemde yine hızla hayat bulmuştur. Dört mezhep fıkhının okutulduğu bu dönem, hadis ilminin de altın devri olmuştur. Bu dönemde yetiştirilen ansiklopedist âlimler, biyografi âlimleri gibi ilim adamlarıyla Mısır Memlûkler Devleti, Osmanlı dâhil dünyanın dört bir yanından yetişmek üzere âlim ve öğrencilerin gönderildiği merkez olmuştur.

Çalışmada, kültür, sanat, ilim ve bilim çalışmalarında olduğu gibi güçlü iktisat sistemiyle maddi zenginliğe de ulaşan Memluk Devletinin para birimleri ve ekonomik yaşantıları da anlatılmıştır. Dönemin emsalsiz yapıları, sanat eserleri, dini mimari ve sivil mimari olarak ele alınmış; camiler, türbeler, hangâh, ribat ve zaviyeler planlarıyla birlikte anlatılmıştır.

Tasavvufun intişarı, dini bayramlar, resmi törenler ve diğer merasimler olmak üzere başlıklara ayrılan bu bölümde Memlûklerin sosyal tabakasından bahsedilmektedir. Moğollardan kaçan Müslümanların sığınağı olan başkent Kahire'de, muhtelif gruplardan oluşan yerli halk, ülkenin idaresinde söz sahibi değilken, yönetimle halk tabakası arasında vasıta rolü oynayıp toplumun şekillenmesinde en önemli fonksiyonu icra eden âlimler olmuştur. Bu noktada yaşanan tasavvuf hareketi de Memlûkler zamanında altın devrini yaşamıştır. Yine en iyisinin bu zamanda yaşandığı İslam tasavvuf hareketi son derece güçlenmiş, üç önemli isim olan İbn Fariz, Muhyiddin Arabi ve Mevlana ile birlikte sosyal hayata damgasını vurmuştur.

Çalışmanın Tarihi Değeri

Birbiri ardına gelen Müslüman Türk Devletlerinden; Eyyubiler, Memlûkler ve Osmanlı ortaya çıktıkları zaman sıradan birer devlet olarak kalmamış, kendilerini "Müslümanların ve İslam'ın hamisi" olarak gördükleri anlayışla hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ama bunlardan kökenleri

² Yiğit, *Memlûkler*, s. 173

³ Güvenlik (polis) teşkilatı

itibariyle pek tanınmayan ve nerden geldikleri bilinmeyen daha çok Memlûkler olmuştur. Memlûkler hakkında bir tarihçi: “Allahu Teâlâ, düştükleri bu esarete bedel olarak onlara Müslüman olmayı, bir süre sonra da Mısır’da saltanatı ele geçirmeyi nasip etti”⁴ demiştir.

İslam dünyasının maddi - manevi en büyük krizinin yaşandığı dönemde eşine az rastlanır bir kalkınma hareketi olan Memlûkler için diğer tarihçiler gibi İsmail Yiğit de, “Mısır Türk Memlûkleri” diye bahsetmektedir. Memlûkler içerisinde Türkmen, Çerkez, Ermeni ve Rumların da bulunmasına rağmen, bu devlete kısaca Türk denilmesinin sebebi, hem nitelik hem de nicelik bakımından üstünlüğün Türk kökenli Memlûklerde olmasındandır. Bu sebeple Memlûkler, hem İslam hem de Türk tarihi açısından en önemli devletlerden biridir. Bu kitabın, birçok kişi tarafından alanında yazılmış en iyi kitap olarak kabul edilmesinin birçok sebebi varken en çok dikkat çeken yanlarından biri de bu konu olmuştur. Müslüman Türk’ün sadece Anadolu’ya özgü olmadığı ve bu Türk asıllı devleti kuranların nerelerden, nasıl geldiği ve kahramanlıklarının detaylıca ele alınmasıdır.

Memlûklerin diğer devletlerle ilişkisi, ortaçağ ve yeniçağ Mısır’ının Türk hâkimiyeti gibi konular hakkında bilgi edinmek veya akademik çalışma düşünenler için de önemli bir eser. Üstelik Yiğit’in konuları olabildiğince etraflıca ele alması ve objektif üslubuyla Memlûklerin, siyasi - askeri ve ilmi başarılarıyla nasıl döneminin en güçlü İslam devleti olabildiğine ve sonunda bunu nasıl kaybettiğine dair muhakeme yürütmek de mümkün. Eksikliğini hissettiğim tek konu, mimari yapılar kısmında cami ve medreselerin birden fazla planı verilmişken, Memlûkler’in yayılımını göreceğimiz haritanın sadece bir tane ve kitabın sonunda verilmiş olması. Bölümlerin harita ile desteklenmesi kitabı daha da zenginleştirebilirdi.

Ayrıca kitabın 2015 basımı görünmesine rağmen, kitaptaki dilbilgisi yanlışlarının 2008’den de önce basıldığı hissini vermektedir. Böyle değerli bir kitabın satışlarından hala fayda gören yayınevının layıkıyla tekrar ele alması gerektiğini düşünüyorum.

---

⁴ Yiğit, *Memlûkler*, s.15